

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת וישב, תשס"ב
מספר 422מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"מזמור שיר חנכת הבית לדוד" (תה' ל) – מזמור לכל עונה*

מנהג אמירת מזמורים בעונתן

אמירת "מזמורים בעונתן" הוא מנהג עתיק יומין. מזמור צ"ב היה מושר בפי הלוויים בשבתות כבר מימים קדומים, כפי שכותרתו "מזמור שיר ליום השבת" מעידה עליו. המזמורים שנאמרו בשאר ימות השבוע נמנו במשנה העתיקה במסכת תמיד:

השיר שהלוויים היו אומרים בבית המקדש. ביום הראשון היו אומרים: 'לה' הארץ ומלואה, תבל וישבי בה' (תה' כד), בשני היו אומרים: 'גדול ה' ומהלל מאד בעיר א-להינו הר קדשו' (תה' מח) וגו'.¹

ללא ספק, משנה זו משקפת מנהג מימי בית שני. אולם, המנהג לומר מזמורים מיוחדים בחגים ובמועדים, נזכר לראשונה רק במסכת סופרים, שנתחברה בתקופת הגאונים. שם, בריש פרק יח, אנו קוראים: "שכל האומר פסוק בעונתו, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח חדש ומקריב עליו קרבן". בהמשך, מפרטים את המזמורים שנהגו לומר בחגים השונים: "בחנוכה 'ארומך ה'" (תה' ל), בפורים 'שגיון לדוד' (תה' ז)" וכך הלאה.

מסתבר שהמלים "חנכת הבית" שבכותרת מזמורנו הן הסיבה לאמירת מזמור זה בחג החנוכה. אך מנהג זה לא נזכר בשום מקור תנאי או תלמודי, ואין לדעת אם אכן אמרו אותו החשמונאים בעת חנוכת הבית, או קבעוהו לאומרו בעתיד.

להלן ננסה לברר מה משמעות כותרת המזמור? ומה הקשר בין הכותרת ובין גוף המזמור?

המבנה והתוכן של המזמור

עיון במזמור על דרך הפשט² מעלה, שאין בינו ובין חנוכה כל קשר ישיר הנראה לעין. לפנינו מזמור תודה מובהק של יחיד,³ על רפואתו ממחלה אנושה. ניתן לחלק את גוף המזמור (ללא הכותרת) לחמישה חלקים:

* לזכר אמי, חנה בת חיים ורבקה קליין, שהלכה לעולמה בשיבה טובה בכ"ד כסלו, תשס"א, והובאה למנוחות בערב חנוכה.

¹ תמיד, פרק ז, משנה ד. יושם לב כי המשנה מתעלמת מכותרות המזמורים ("לדוד מזמור" ו"שיר מזמור לבני קרח"), ומזהה אותם על פי הפסוק הראשון השייך לגוף המזמור. אפשר שבמהדורה עתיקה של ספר תהילים, הכותרת הנוכחית עוד לא הופיעה בראש המזמור. המפרשים מתלבטים בשאלת הקשר התמטי בין שיר של יום ובין היום בו נאמר. חז"ל מצאו קשר בין כל מזמור ובין סיפור הבריאה של אותו יום, על דרך הדרש (עיין בפירושו של ברטנורה).

² לביאור מאיר עיניים של מלות המזמור לפי פשוטו של מקרא, ראה עמוס חכם, ספר תהילים, פירוש דעת מקרא, תשל"ט, עמ' קס-קסד. על חלק ממסקנותיו של המחבר באשר לרקע המזמור ומשמעותו (ראה שם, עמ' קסה-קסו) אנו חולקים בדיון שלהלן.

³ במילה "יחיד" כוונתנו למונח האנגלי individual, ואין זה משנה אם המתפלל הוא מלך או הדיוט. הכותרת מייחסת את המזמור לדוד המלך, אך אין במזמור ראייה ברורה כי דוד הוא המדבר בו, ואין בו רמז לאירוע מתולדות דוד. יש משערים כי המזמור נתחבר על ידי אחד הלוויים המשוררים, ובתקופת בית ראשון השתמשו בו גם יחידים מישראל, להודות לה' על רפואתם ממחלה אנושה. לצורך הדיון, נכנה את האישיות המדברת במזמור: "המתפלל".

(1) **הודיה מסכמת ומקדימה על הצלת ה' את המתפלל ממוות** (פס' ב-ד): המתפלל מודיע כי הוא עומד להודות לה' ("ארומוך ה'") על כי הציל את חייו ממוות ("כי דליתני", "העלית מן שאול נפשי וגו").⁴ לו היה המתפלל גווע, אויביו היו שמחים לאידו.⁵ בפסוק ג נרמזת לנו מהות הצרה בה היה נתון המתפלל: מחלה אנושה, שבעטיה היה על סף המוות. במצב אנוש זה הוא התפלל אל ה' בזעקה, וה' שלח לו רפואה ("שועתי אליך ותרפאני"), ולפיכך הוא מרגיש שהוא חב את חייו לה'.⁶

(2) **הזמנת קהל החסידים להשתתף בהודיה** (פס' ה-ו): החוויה הדתית-רוחנית האישית, אינה נחלתו הפרטית של המתפלל. יש בו לקח לקהל החסידים, היינו יראי ה', הנאמנים לברית ודבקים במצוותיו.⁷ אלה מוזמנים להצטרף להודיה ולהלל בנימוק: "כי רגע באפו, חיים ברצונו" (פס' ו). הערב מסמל את תקופת המחלה הבאה על האדם כתוצאה מכעסו של ה'. הכעס האלוקי הוא רק הסתר פנים רגעי, ומטרתו חינוכית: לייסר את האדם כדי לצרפו ולזקקו.⁸ לעומת זאת, כאשר ה' מתרצה לאדם, הוא מעניק לו חיים ארוכים וטובים "חיים ברצונו". מה שקרה למתפלל, מלמד על כלל חשוב של ההשגחה האלוקית בעולם.

(3) **תיאור רטרופקטיבי של הסבל, התפילה והישועה** (פס' ז-יב): בחלק זה מתאר המתפלל כיצד הוא הגיע להכרה באמיתות שהוזכרו לעיל, מתוך ניסיונו האישי. תוך מבט לאחור, הוא מספר את השתלשלות המאורעות הדרמטית, בת שלושת השלבים, שחווה: **בשלב ראשון** - הוא היה שרוי בשלווה מדומה, כשהוא סבור ששלוותו מובטחת לו עד עולם (פס' ז),⁹ וביטחונו העצמי המופרז הביאהו לידי גאווה.¹⁰ **בשלב השני** - הוא חלה במחלה אנושה, והסבל שהתרגש עליו הביאהו להכרה כי כל אשרו ובטחונו היו הודות לה', ולא בזכות עצמו (פס' ח). הביטחון העצמי הפנה את מקומו לחוסר בטחון, לבהלה. **בשלב השלישי** - בצר לו, התפלל אל ה' שירפא אותו ממחלתו. התפילה מביעה הכרה בחולשת האדם ובתלותו הגמורה בה': "אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן" - לשון עבר מליצית, המבטאת את ההמשכיות והעוצמה של התפילה.

(4) **קבלת התפילה ורפואת המתפלל** (פס' יב): ה' שמע את תפילתו הכנה והעזה של הסובל, הפך את מספרו (אבלו, דכאונו) למחול, ואת בגדי האבל שלו ("שקיי") פיתח, ומילא אותו שמחה. בפסוק זה מתאר המתפלל את רפואתו בלשון פיוטית ובאמצעות מטאפורות.

(5) **נדר להלל את ה' לעולם** (פס' יג): לאחר שנרפא ממחלתו, נפשו יכולה עתה לזמר ולהודות לה' ללא הפסק ("למען יזמרך כבוד ולא ידם").¹¹ המתפלל מסיים בנדר (שהוא מעין חזרה על הפתיחה): לעולם, היינו כל ימי חיי, לא אחדל מלהודות לך, ה', על החסד שעשית עמדי ("ה' א-להי לעולם אודך").¹²

עיון בפשוטו של מקרא הוכיח אם כן, כי לפנינו מזמור תודה של יחיד על רפואתו (ע"י ה') ממחלה אנושה.¹³ יש משערים, כי חולים שנרפאו או אנשים שניצלו מסכנה, נהגו לומר את המזמור בשעת הקרבת קרבן התודה בבית המקדש,¹⁴ כאשר חגגו את הצלתם בחברת קרובים וידידים (החסידים).

⁴ "דליתני" - העליתני מבור עמוק, היינו השאול, שהוא ביטוי ספרותי למוות (השווה שמ' ב, יט).
⁵ השווה: "הביטה ענני ה' א-להי, האירה עיני פן אישן המות. פן יאמר איבי יכלתי, צרי יגילו כי אמוט" (תה' יג, ד-ה).
⁶ כאן אני חולק על חכם, הסובר כי אין לדעת מלשון המזמור אם המתפלל עדיין נתון בצרה ומבקש ישועה, או שהוא כבר נושע מצרתו, ומודה כאן על ישועתו שאירעה בעבר (עמ' קסה). לדעתי מוכח בעליל, כי המתפלל מודה על רפואתו בעבר, ותיאור המחלה, זעקתו לה' והצלתו (פס' ז-יב) הם בבחינת מבט לאחור (רטרופקציה).
⁷ השווה דב' לג, ח-ט: "וללוי אמר: תְּמַיֵךְ ואוריך לאיש חסידך, אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי מריבה... כי שִׁמְרוּ אֵת אִמְרַתְךָ וּבְרִיתְךָ יִצְרוּ".

⁸ השווה: "ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך. בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך, ובחסד עולם רחמתיך" (יש' נד, ז-ח).

⁹ שלוהה כזו מיוחסת בדרך כלל לרשעים במזמורי תהילים. השווה תה' י, ו: "אמר בלבו בל אמוט לדר ודר אשר לא ברע".
¹⁰ השווה איוב כט, יח ואילך: "ואמר עם קני אָנָנֶע וכחול ארבה ימים. שרשי פתוח אלי מים וטל ילין בקצירי".

¹¹ "כבוד" כאן משמע "הכבוד" (מקום הרגשות), היינו הנפש, כמוכח מן הכתובים הבאים: "ירדף אויב נפשי וישג וירמס לארץ חיי וכבודי לעפר ישכן" (תה' ז, ו); "בסִדָּם אל תבוא נפשי, בקהלם אל תִּחַד כְּבֹדִי" (בר' מט, ו); "לכן שמח לבי ויגל כְּבוֹדִי" (תה' טז, ט).

¹² השווה לדוגמה תה' נד, ח-ט: "בנדבה אזבחה לך, אודה שמך ה' כי טוב. כי מכל צרי הצילני".
¹³ לדעת חכם, "אין לברר מתוך דברי המזמור מהי הצרה שממנה נושע המתפלל" (עמ' קס"ה-קסו). לדעתי, הביטוי "ותרפאני" (פס' ג) מורה על רפואה ממחלה, והביטויים "שאוול" ו"בור" מורים על סכנת המוות שריחפה על המתפלל.

¹⁴ פירוש זה מעוגן במקבילות רבות הן מן המקרא והן מן הספרות המזמורית של המזרח הקדום, ואין כאן המקום להביאן. דיני קרבן התודה של הפרט מפורטים בויק' ז, יא ואילך; כב, כט ואילך.

על רקע ניתוח תמציתי זה נשאלת השאלה, כאמור: מה משמעות כותרת המזמור ומה הקשר בין המזמור ובין כותרתו?

הכותרת ויחסה למזמור

נראה, כי הכותרת "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד" מורכבת משני חלקים: "מזמור - שיר חנוכה הבית - לדוד". המלים "מזמור לדוד", משמען: מזמור של דוד, היינו לפנינו מסורת האומרת כי דוד המלך חיבר את המזמור.¹⁵ לעומת זאת, המלים "שיר חנוכה הבית" באות ללמד על מטרת חיבור המזמור, או על שימושו: השיר נתחבר כדי לאומרו בעת חנוכה הבית. הבעיה המרכזית היא: באיזה בית מדובר כאן? בדרך כלל, המילה "הבית" מציינת במקרא את בית-המקדש, החל מספר מלכים ו, ג ואילך.¹⁶ ואכן, מרבית המפרשים סבורים שהכוונה במזמורנו לחנוכה בית-המקדש הראשון. כך הבין כבר תרגום תהילים את הכותרת של מזמורנו: "תושבת שירתא על חנוכה בית מקדשא לדוד". לפי פירוש זה, יש לתרץ שני קשיים: מה לדוד המלך ולחנוכה בית המקדש, שנבנה לאחר מותו על ידי שלמה בנו? ומה עניין חנוכה הבית למזמורנו? אולם, מנין לנו כי לפי פשוטו של מקרא מדובר כאן בחנוכה בית ראשון? אולי מדובר בחנוכה בית שני בימי שיבת ציון, או שמא בטיהור המקדש וחנוכתו בימי המכבים? ושמה אין הכוונה כלל לבית המקדש, כי אם לביתו הפרטי של דוד או לכל בית ציבורי או פרטי בישראל?¹⁷ להלן נביא כמה פתרונות שהוצעו על ידי חז"ל והמפרשים הקלאסיים לבעיות אלה. הואיל והמדרש והמפרשים ניסו לשבץ את המזמור בתקופות שונות של תולדות האומה, יובאו הדעות השונות בסדר הכרונולוגי של תולדות ישראל.

(א) חנוכה ביתו של דוד - לדעת אבן עזרא: "זה המזמור חברו דוד בחנוכה ביתו, בית הארזים,¹⁷ כי הכתוב לא הזכיר 'בית ה'... ואותו זמן חלה דוד ויחי מחליו." אבן עזרא משער שסמוך לחנוכה ביתו חלה דוד במחלה אנושה, והחלים ממנה. את מזמור התורה שחיבר לרגל רפואתו, שר דוד ביום חנוכה ביתו.¹⁸

(ב) חנוכה בית ראשון: לפי שיטת חז"ל, דוד חיבר את המזמור שלנו לכבוד חנוכה בית המקדש הראשון. המדרש בפסיקתא רבתי, למשל, מונה את חנוכה הבית הראשון בין שבעת ה"חנוכות" הנזכרות במקרא.¹⁹ אך מדרש זה אינו מבאר מה ראה דוד לחבר מזמור לחנוכה בית המקדש, שלא נבנה על ידו. על שאלה זו אנו מקבלים תשובה במכילתא (בשלח, פרשה א [על שמ' טו, א]), שם מונים את מזמורנו בין עשר ה"שירות", שנזכרות במקרא:

'אז ישיר משה... את השירה הזאת' - וכי שירה אחת היא? והלא עשר שירות הן: הראשונה שנאמרה במצרים, שנאמר 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו' (יש' ל, כט) ...**השמינית שאמר שלמה, שנאמר 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד'**. וכי דוד בנאו? והלא שלמה בנאו... ומה תלמוד לומר "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד"? אלא לפי שנתן דוד נפשו עליו לבנותו, נקרא על שמו. וכן הוא אומר: 'זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה', נדר לאביר יעקב: אם אבוא באהל ביתי, אם אעלה על ערש יצועי, עד אמצא מקום לה', משכנות לאביר יעקב'. (תה' קלב, א-ה)... הא לפי שנתן דוד נפשו עליו, נקרא על שמו.

לפי המכילתא, מזמורנו הוא השיר ששלמה שר בעת חנוכה בית המקדש, והוא מיוחס כאן לדוד בזכות השתדלותו היתרה לבנות את בית המקדש.²⁰ בשל השתדלות זו, מעלה עליו הכתוב כאילו הוא עצמו בנה את הבית, והוא אישית שר שיר זה ביום חנוכתו.²¹ מדרש אחר הקושר את דוד לחנוכה בית ראשון, אך מסמיכו על מזמור אחר, הוא מדרש תהילים על מזמור כד, שם נאמר:²²

'שאו שערים ראשיכם' - ...בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, ביקש... להכניס את הארון לבית קדשי הקדשים... באותה שעה דבקו השערים זה בזה, ואמר שלמה עשרים וארבעה רננות

¹⁵ השווה למשל: "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו" (תה' ג). הכותרת "מזמור לדוד" (בנוסח זה או בתוספת פרטים) מופיעה בתהילים עוד 27 פעמים, והיפוכו "לדוד מזמור" - 4 פעמים.

¹⁶ "הבית" נזכר במשמעות זו במקרא למעלה מ-150 פעם, מתוך כ-250 היקרויות של ביטוי זה.

¹⁷ ראה שמ"ב ה, יא-יב, שם מסופר כי דוד בנה לו בית ארזים בעזרת אומני חירם מלך צור. ראה עוד שמ"ב ז, ב, ז.

¹⁸ אבן עזרא, גדול רודפי הפשט, בעל החשיבה הרציונליסטית, לא הטיל ספק ברוח הקודש שפעמה בדוד. אך הוא נמנע מלייחס לדוד רוח נבואה ממש. לכן הוא מפרש כי דוד חיבר את המזמור על ביתו ולא על אחד משני בתי המקדש.

¹⁹ ראה פסיקתא רבתי, סוף פרק ב.

²⁰ לתרומתו הרבה של דוד להכנת התכנית לבניין הבית, לאספקת החומרים, ולקביעת סדרי עבודת הלוויים, ראה דבה"א כג-כט.

²¹ וכן כותב מדרש שוחר טוב על אתר: "מי שחשב לעשות טובה, הקב"ה כותב כאלו עשאה. תדע לך שכן היא, שהרי דוד שחשב לבנות בית המקדש נכתב בשמו, שנאמר: "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד".

²² מדרש תהילים, מהדורת בובר, דבה"מ "שאו שערים" (פס' י). מחוסר מקום, המדרש מובא כאן בדילוגים.

ולא נענה. אמר: 'שאו שערים ראשיכם' ולא נענה... כיון שאמר 'ה' א-להים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דויד עבדך' (דה"ב ו, מב), מיד נשאו שערים ראשם ונכנס הארון, וירדה אש מן השמים... וכיון שראו כל ישראל כך, מיד אמרו: ודאי כיפר הקב"ה לאותו עוון לדוד, ומיד נהפכו פניהם כשולי קדרה ונתביישו. הדא הוא דכתיב: 'עשה עמי אות לטובה ויראו שְׁנָאֵי ויִבְשׂוּ כִי אַתָּה ה' עֲזַרְתָּנִי וְנַחַמְתָּנִי' (תה' פו, יז) – עזרתני בעולם הזה ונחמתני בעולם הבא.

לפי מדרש זה, בחייו לא זכה דוד למחילה על חטאו הכבד בבת שבע. רק לאחר מותו, בעת חנוכת הבית הראשון, נודע ברבים כי ה' סלח לו על חטאו זה, וסופו שיירש גן-עדן.²³

המפרש הראשון, שקישר בין כל המדרשים הנ"ל ובין תוכן מזמורנו היה, כנראה, רש"י.²⁴ אך אנו נביא כאן את לשון הרד"ק, המבאר עניין זה ביתר בהירות והרחבה בהקדמתו למזמור:

חברו דוד שיאמר והו' בחנכת בית המקדש. ואף על פי שאין בזה המזמור זכר הבית, הזכיר בו סליחת פשעיו, שהיו חושבים אויביו שלא תתקיים לו המלוכה ולזרעו אחריו לעונש אותו עון. ואף על פי שנאמר לו על ידי נביא, כי בנו שימלוך אחריו הוא יבנה הבית (שמ"ב ז, יב-יז), לא היו מאמינים שיוכל להיות כי בן שיוולד לו מאותה האישה יהיה מלך ויבנה בית המקדש לה', שיהיה מקום סליחה וכפרה... וכיון שרצה האל כי בן שנולד לו מאותה האישה יהיה מלך על כל ישראל, ידעו באמת כי נמחל לדוד אותו עוון מחילה גמורה ושלמה. והראה לשלמה צורת הבית לעיני כל ישראל, והתנדב הוא לבנין הבית והתנדבו בו בני ישראל לפניו. לפיכך חיבר **מזמור שיר חנכת הבית** על זה הדרך, שהזכיר בו סליחת חטאיו שהיא רפואת נפשו...

לפי פירוש מדרשי זה, דוד אמנם חיבר את המזמור למעמד חנוכת בית המקדש על-ידי שלמה, אך אין במזמור דבר מעניין בית המקדש וחנוכתו. תחת זאת, דוד מתאר כאן את חוויותיו האישיות בקשר לחטא הקרדינלי שחטא בחייו, העונש שנענש עליו והסליחה שזכה בה. המדרש מניח שהמזמור מתאר אמנם מחלה של דוד, אבל לא מחלה פיזית, כי אם מחלה רוחנית-נפשית:²⁵ החטא ועונשו בגיהנום - משולים למחלה סופנית; וסליחת העוון - משולה לרפואה מן המחלה.

(ג) חנוכת בית שני בימי שיבת ציון או בימי המכבים: יש המפרשים את כותרת המזמור כמוסבת על חנוכת בית המקדש השני, בימי שיבת ציון (עזרא ג, א-ז). פירוש זה אפשרי רק אם נניח שהמזמור עוסק במחלת האומה (כלל ישראל) ולא במחלת יחיד. ומחלה זו היא משל לגלות בבל, כשם ששיבת ציון ובניין הבית משולים לרפואה מן המחלה הזו. במנהג אמירת המזמור בימי החנוכה, שהחל כנראה בימי הגאונים, אנו מיחסים את כותרת המזמור לחנוכת בית שני בימי המכבים. בהתאם לכך, אנו רואים בתיאור המחלה רמז לגזרות אנטיוכוס, ואילו ברפואה – רמז לניצחון המכבים וחנוכת הבית על ידם.²⁶

(ד) חנוכת הבית השלישי: יש מפרשים הרואים בכותרת המזמור רמז לחנוכת הבית השלישי לעתיד לבוא, ולפי שיטה זו, המחלה המתוארת במזמור היא מטאפורה לגלות הנוכחית, המתמשכת, והרפואה ממחלה זו תהיה גאולת עם ישראל באחרית הימים.²⁷

המזמור כראי לתהפוכות שחלו בתולדות ישראל.

מן הרגע שחז"ל העלו את פרשנות המזמור על דרך הדרש, הותרה הרצועה, ובעלי המדרש נטו לראות במחלה המתוארת בו אלגוריה לכל הצרות שעברו על עם ישראל בעבר, ובתיאור הרפואה – משל להצלת העם מן הצרות האלה. דוגמה קלאסית לגישה זו אנו מוצאים במדרש שוחר טוב, המסב את המונח "מזמור" בכותרת על חנוכת בית ראשון, ואילו את המונח "שיר" – לחנוכת בית שני:

דבר אחר: מזמור שיר חנוכת – **מזמור** על בית ראשון בימי שלמה, **שיר** על בנין בית שני בימי עזרא. **ארומך ה' כי דליתני** – מגלות בבל; ... **ולא שמחת אויבי לי** – במדי ופרס; **ה' א-להי שועתי אליך** – בגלות יון; **ותרפאני** – על ידי חשמונאי ובניו; **חייטני מיורדי בור** – שגזרו עלי

²³ מדרש זה מופיע בשלוש ואריאציות שונות גם בתלמוד הבבלי (שבת ל, ע"א; מועד קטן ט, ע"א; סנהדרין קז, ע"ב). אולם, המשפט האחרון בו דוד מזכיר את העולם הזה ואת העולם הבא, חסר בגמרא. תודתי נתונה לדר"ר יצחק צפתי על הבאת מדרשים אלה לתשומת לבי.

²⁴ ראה פירושו למזמור. והשווה גם ראב"ע (דבה"מ "חנוכת הבית"), המביא פירוש דומה בשם ר' משה.
²⁵ כדברי ר' משה, המובאים בפירוש אבן עזרא הנ"ל: "כי יגון הנפש נמשל לחולי הגוף, ויותר קשה, כדרך 'רוח איש יכלכל מחלהו'" (מש' יח, יד).

²⁶ אולם אין רגליים להשערת החוקרים כי מנהג אמירת המזמור על ידי הלוויים במקדש בחג החנוכה, הונהג על ידי החשמונאים.

²⁷ השווה אבן עזרא בפירושו למזמורנו (שם): "ויש אומרים בחנוכת הבית השני או השלישי, כי דמה ימי הגלות לימי החולי, כאשר אפשר".

כמה גזרות להורידני לגהינום; **זמרו לה' חסידיו** – אלו בני מתתיהו; **כי רגע באפו** – לפי שאין זעמו של הקב"ה אלא רגע; **חיים ברצונו** – לעלם ולעלמי עלמאי.
בהמשך, המדרש דורש את מזמורנו על סיפור הפורענות וההצלה של מגילת אסתר:

בערב ילין בכי – זה מרדכי, כשאמרה זרש להמן 'יעשו עץ גבה חמשים אמה' (אס' ה, יד), ולנו ישראל בכביה ויללה; **'ולבקר רנה'** – ויתלו את המן על העץ' (שם ז, י) ... **ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם** – אמרה כנסת ישראל: כשהייתי בשלותי בארץ ישראל, הייתי אומרת 'בל אמוט לעולם'; **ה' ברצונך** – וכיון שחטאתי, מיד סילקת שכינתך **והייתי נבהל**; **אליך ה' אקרא** – מתוך הגלות, ואמרתי **מה בצע בדמי... שמע ה' וחנני** – ואתה שלחת דברך הטוב **והפכת מספדי למחול** – בתחילה 'אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד, שק ואפר יצע לרבים' (אס' ד, ג), ולבסוף 'שמחה ומשתה ויום טוב' (שם ט, יט); **וכל כך למען יזמרך כבוד** – שחילקת מכבודך לישראל.²⁸
במדרש אסתר רבה, לעומת זאת, נדרש מזמורנו כולו על פרשת מגילת אסתר, וכאן שמים פסוקים מן המזמור לא רק בפי מרדכי ואסתר, אלא גם בפי המן וזרש.²⁹

מזמור לכל עונה

מזמורנו נתחבב הן על חז"ל והן על כלל ישראל במידה כזו, עד כי השתמשו בו במשך הדורות למגוון של מטרות נוספות. במסכת שבועות (ב, ב) שנינו:

שאינ מוסיפין על העיר והעזרות אלא במלך ונביא ואורים ותמים ובסנהדרין של שבעים ואחד **ובשתי תודות ובשיר**. בית דין מהלכין ושתי תודות אחריהם, וכל ישראל אחריהם.

והגמרא (שם טו, ע"ב) מפרשת את משנתנו כדלהלן:

תנו רבנן: שיר של תודה בכנורות ובנבלים ובצלצלים על כל פינה ופינה ועל כל אבן גדולה שבירושלים, ואומר: **ארומך ה' כי דליתני וגו'**,³⁰ ושיר של פגעים (תה' צא).

משמע: כל אימת שהוסיפו לירושלים או למקדש בניין חדש, נהגו לשיר את מזמורנו בחנוכתו. שימוש אחר שנעשה במזמור בתקופת בית שני היה במעמד הבאת הביכורים. המשנה מתארת את הבאת הביכורים כך:³¹

החליל מכה לפניהם עד שמגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית – אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס, עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה – ודברו הלוויים בשיר: **'ארומך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי'**.

לאור הפירושים האלגוריים שהובאו לעיל, אין לתמוה על שימוש של מזמורנו בעת הבאת הביכורים. שהרי הזורע את שדהו והנוטע את גפנו, בעמל ובחוסר בטחון, משול לחולה. והקוצר את תבואתו והבוצר את ענביו וזוכה להביא מהם ביכורים לכהן, משול למי שנתרפא ממחלתו, ככתוב: "הזרעים בדמעה בנה יקצרו" (תה' קכו, ה).

הנה כי כן, מזמורנו הקצר והיפה, נתחבב על הדורות השונים עד אשר השתמשו בו בכל עת מצוא. אף כיום אנו נוהגים לומר מזמור זה כל אימת שאנו חונכים בניין ציבורי או בית פרטי, ובמנהג זה אנו הולכים בעקבות קדמונינו ורבותינו הראשונים.³² לימים נקבע המנהג לומר את המזמור כל יום בתפילת שחרית, בתחילת "פסוקי דזמרא", משום שכתוב בו "ולבקר רנה".

סוף דבר

ראינו, כי לפי פשוטו של מקרא, המזמור הוא שיר תודה של יחיד על רפואה ממחלה קשה. אין להניח כי כבר בימי בית ראשון הוצא מידי פשוטו, ושרו אותו בעת חנוכת הבית. מסתבר יותר כי בתקופת שיבת ציון, בשוכם מן הגלות, נעשה במזמור זה שימוש משני בפעם הראשונה: שרו אותו בעת חנוכת בית המקדש השני, ולכך רומזות מלות הכותרת "שיר חנוכת הבית". ה"אני" המדבר במזמור נתפרש כ"אני" קולקטיבי, על עם ישראל כולו, המחלה המתוארת בו הובנה כמשל לגלות בבל, והרפואה - כגאולה מן הגלות. הפירוש החדש - האלגורי של המזמור, הפך אותו ממזמור תודה פרטי למזמור תודה לאומי, וקיבל את הכותרת הנוכחית. מעתה ואילך, הופקע המזמור מרשות הפרט, ושימש כמזמור לאירועים

²⁸ מדרש שוחר טוב על מזמור ל, סעיפים כ-כא.

²⁹ ראה אסתר רבה, פרשה י, פיסקה ה. ועיין פירוש ענף יוסף, בשם אלשיך.

³⁰ רש"י: ארומך ה' וגו' - הוא מזמור שיר חנוכת הבית, לכך אומר אותו.

³¹ בכורים, פרק ג, משנה ד.

³² מנהג זה יכול להסתמך על הכתוב בדב' כ, ה: "ודברו השטרים אל העם לאמור: מי האיש אשר בנה בית ולא חנכו, ילך וישב לביתו, פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו".

ציבוריים שונים, כגון הבאת ביכורים, הוספת בנייה בעיר, זכר לחנוכת הבית בימי המכבים ועוד. בהתאם לכך, דרשו חז"ל את פסוקי המזמור על מאורעות שונים של פורענות וגאולה שאירעו לאבותינו בימי בית שני.

השימוש במזמורנו להזדמנויות שונות הוא לגיטימי. אך עלינו לזכור שהפירוש שאנו נותנים לו הוא אלגורי. ראייה לכך שתפקידו המקורי של המזמור לא נתבטל ולא נשתכח, היא העובדה שגם כיום נוהגים לומר מזמור זה בתפילה על חולי ישראל.³³

פרופ' יעקב קליין

המחלקה ללשון העברית והמחלקה לתנ"ך

³³ ראה עמוס חכם, שם, עמ' קסו, הערה 17.